

свестрано доказао да, како данас стоји људска памет, истина може само онда процветати, кад има разноликих мњења. И кад год се нађе људи, који не деле, привидно једнако мишљење света о једној ствари, и онда, када свет има право, вероватно је, да ти људи имају разлога свом одвојеном мишљењу. Ове разлоге, треба саслушати и истина би нешто изгубила, када би они ћутали.

Могло би се рећи “нека уобичајена начела а нарочито она, о највишим питањима живота, ваља да су више но полуистине. На пример, хришћански морални закон, садржи у себи сву истину и ко би учио други, од њега одвојени морал, био би баш посве у заблуди”.

Будући да је овај случај најважнији по живот, то је уједно и најзгоднији да на њму окушамо опште начело. Но пре него што би се рекло, шта одговара моралном закону, шта ли не, желети би било да се дође на чисто са оним, шта управо треба разумети, под тим хришћанским моралним законом. Ако се њим разуме морални закон новог завета, онда се чудим, да ко год, који је ту књигу читао, може мислити да се њиме смерала и огласила потпуна наука морала. Свето писмо, позива се свуда, на неку пређашњу науку о моралу и прописује правила, само у оним појединостима, у којима ваља ову науку поправити и бољом и узвишенијом заменити; а и ван тога, говори свето писмо, тако у врло општим изразима, да се не може узети смисао од речи до речи, и више је у њему поезије и речитости, него законодавне тачности. Никада није испало за руком, извести из њега уређену науку о моралу, а да се није морало допуњавати и старог завета, који је до душе потпунији али у многим варварски и само за варварски народ удешен. – Св. Павао био је изричит непријатељ, овако јудејског начина тумачења и допуњавања науке свог учитеља, али се ипак и он, ослања на неки пређашњи закон о моралу а то је, на грчки и римски и удесио је своје хришћанске савете, тако по том закону, да чисто изгледа, као да одобрава и ропство. – Оно што се зове хришћанским моралним законом, које би боље назвати богословским моралним законом, није дело Христово или његових апостола него је тек касније постало. Католичка црква установила га је, мало по мало, у првих пет векова, и мада га обновитељи и протестанти нису посве попримили, ипак су га мањи изменили, него што се то могло очекивати. Они су се у главном задовољили тиме, што су уклонили средовечне додатке; па су уврстили у њега, свака секта, своме значају и својој тежњи убациће додатке. Ја нећу порицати, да човечанство, има много да захвали, овом моралном закону и онима, који су га проповедали, али ћу безазорно рећи, да је тај закон, у многим битним тачкама, непотпун и једностран, и да би људи, много горе стајали, него што заједно стоје да нису појмови и чувства, која тај закон не уважава, допринели, да се образује европски значај и живот. Тако звани хришћански морал, има одлике назадности, и већим је делом, протест против незнабоштва.

Идеал је том закону, да више опомиње човека, него што га подстиче, више га упућује да трпи, него да ствара; више да буде невин, него племенит; учи га више, да се клони зла него да иде одважно за добрим. Врло је добро речено, да тај закон кад нешто налаже, оно много више каже: “то не чини”, него “чини”. Гнушавајући се похоте уздиже он до неба уздржљивост и вели, да би ова ваљала, да буде језгро земаљских закона. Рај и пакао, сматра он, треба да буду побуде честитом животу, и заостаје тако иза старих мудраца; градећи морал саможивим, одваја он чувство дужности човека, од користи својих ближњих, ван ако што с неба не заповеда, да се човек обзире на ову дужност. Закон овај